

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod licencom Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna.

Antonija HULJEV

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Cara Hadrijana 10
HR – 31 000 Osijek
antonijahuljev@yahoo.com

UDK 821.163.42.09 Brlić-Mažuranić, I.-31:37

DOI: <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v5i2.5>

Pregledni članak
Review Article

Primljeno 13. kolovoza 2018.

Received: 13 August 2018

Prihvaćeno 21. listopada 2018.

Accepted: 21 October 2018

ODGOJNE VRIJEDNOSTI U ROMANU JAŠA DALMATIN, POTKRALJ GUDŽERATA IVANE BRLIĆ-MAŽURANIĆ¹

Sažetak

Ivana Brlić-Mažuranić (1874. – 1938.), hrvatska spisateljica za djecu i mlade, odavno je ušla u hrvatski književni kanon. No o recepciji djela autorice može se govoriti, uglavnom, na razini romana *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* te zbirki bajki *Priče iz davnine*. Kada je riječ o romanu *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*, književna i kritička recepcija gotovo potpuno izostaju. Autoričin objavljeni roman sastoji se od dvaju dovršenih dijelova te jednog nedovršenog (*Zaključak*), koji obuhvaća razdoblje od 1478. do 1509. godine, a više nalikuje na nacrt i buduću smjernicu za dovršetak romana. Za razumijevanje romana važan je i autoričin dodatak *Kratki tumač nekojim stavkama Jaše Dalmatina* koji se također može čitati kao svojevrsan podtekst. Hrvat Jaša Dalmatin, osmanski sužanj, lik je graditelja i vizionara koji na obalama Indijskoga oceana gradi neosvojivi grad prema slici grada iz vlastita djetinjstva, Dubrovnika. Književni lik Jaše Dalmatina, te roman u cjelini, postaju poželjan identifikacijski model i odgojna orijentacija. U radu se analiziraju, tipologiziraju te hijerarhiziraju temeljne ljudske, odgojne, vrijednosti prema razinama divergencije između modernosti i pouke u dječjoj književnosti.

Ključne riječi: Ivana Brlić-Mažuranić, *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*, odgojne vrijednosti, književnost, pouka

¹ Rad je oslonjen na doktorsku disertaciju autorice rada.

Uvod

Književna djela i tekstovi Ivane Brlić-Mažuranić danas se mogu iščitavati u mnogo širem kontekstu od onoga koji je njoj i dječjoj književnosti tradicionalno pripisivan. Utvrde li se načini na koje bi nas se kapital tih tekstova ticao, oslobođen sentimentalno konstruiranog svijeta „nevinog“ djetinjstva, moguće je da ćemo uočiti kako se temeljni okviri koje im je autorica postavila, od odgovornosti, rada, poštenja, vedrine i ljudskosti, mogu i kada su ispričani posredstvom humora i pustolovnih zapleta kojima se obraća „malim“ čitateljima, iščitavati kao humanistički credo, pogled i izazov upućen nama, odgovornima, odraslima, navodi Protrka Štimec (2016). U ovom se radu, prema tome, analizira i odgojno problematizira nedovršeni roman Ivane Brlić-Mažuranić, i zadnje njezino književno djelo objavljeno za života, *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*. Glavno polazište za analizu teksta Hranjecova (2004) je metodologija prema kojoj određuje razine divergencije između modernosti i pouke u dječjoj književnosti. Razmatrajući odnos modernističkih zamišljaja i pouke u dječjoj književnosti odnos supostavlja u književnopovijesne i stilske relacije oprimjerujući ih književnim djelima Ivane Brlić-Mažuranić, Mate Lovraka, Ivana Kušana, Milivoja Matošeca te Grigora Viteza. Pouka se pritom može iščitati kroz eksplicitnu autorovu pouku, kroz lik u djelu, tematski izbor, organizaciju fabule te sklad između stilske igre i pouke što je ujedno i najveći stupanj sklada.

Drugi roman Ivane Brlić-Mažuranić, *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*, u literaturi se često naziva i prvim dječjim povijesnim romanom iako hrvatski dječji povijesni romani bilježe i mnogo ranija izdanja povijesne tematike poput *Štitonoše* Ljudevita Vukotinovića, prvoga hrvatskog povijesnog romana za mladež iz 1844. godine (Majhut 2010: 25–47). Brešić (2010: 478) svrstava roman u povijesnopustolovni, dok ga Zima (2013) svrstava u adolescentski čiji je lik Jaša „plemenit, snažan, nadaren i izniman mladić, vizionar i graditelj, čiji je nevjerojatni životni uspjeh povezan s njegovim dalmatinskim podrijetlom“.² Riječ je, dakle, o romanu namijenjenom ponajprije čitateljima mlađe životne dobi.

Ivana Brlić-Mažuranić roman je počela pisati nakon očeve smrti, a objavljen je 1937. godine. U njemu obrađuje povijesnu temu kojoj je sadržajna podloga bila znanstvena studija njezina oca, Vladimira Mažuranića, *Melek Jaša Dubrov-*

² Usp. Dubravka Zima. *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*. Baza bajki. URL: <http://baza.ivaninakupabajke.hr/hr/o-bajkama/ivana-brlic-mazuranic-knjizevnost/jasa-dalmatin-potkralj-gudzerata/> (11. 1. 2018.)

čanin u Indiji god. 1480.-1528. i njegovi prethodnici u Islamu prije deset stoljeća. U Mažuranićevoj studiji Jaša Dalmatin, momak podrijetlom iz dubrovačkog kraja, imena je Jaša Dubrovčanin. Krajem 16. st. biva odveden u tursko roblje, prodan kao rob u Carigradu iz kojega nizom okolnosti dospijeva sve do Indije gdje postaje namjesnik sultana u pokrajini Gudžeratu, indijskoj saveznoj državi na zapadu te zemlje. Vladimir Mažuranić istražio je život Jaše Dalmatina, a razgovori oca i kćeri o toj temi kasnije bivaju podloga za razvoj zamisli o pretakanju znanstvenoga rada u narativni tekst, čiji će ishod biti povijesni roman temeljen na provedenom povijesnom istraživanju Vladimira Mažuranića.³ Stoga, Jaša Dalmatin nije povijesno nestvarna osoba, on je živio na prijelazu iz 15. u 16. st. te je zahvaljujući vlastitoj snalažljivosti i ustrajnosti postao kralj u indijskoj pokrajini. Autorica obrađenu povijesnu temu prilagođava narativnoj strukturi romana te pritom neke činjenice prilagođava potrebama pisanja. Primjerice, Vladimir Mažuranić naveo je u svom radu (1925; prema: Brešić 2010: 464) da se Alboguergue rodio 1453. godine te da je Jaša valjda samo nekoliko godina stariji, međutim, želeći uspostaviti za svoje pripovijedanje važnu paralelu i antitezu, autorica rođenje Jaše Dalmatina smješta u istu godinu. Jaša Dalmatin, čovjek je „snažnoga tijela i duha koji uz pomoć vlastite bistrine i snalažljivosti od običnoga roba postaje potkralj u Indiji i graditelj velike luke Diu“ (Kos-Lajtmann 2012: 135). Bistrina i snalažljivost, kao i mudrost Jašina, kao što je navela Kos-Lajtmann (2012), uokviruju se kao poželjne vrline i odgojne vrijednosti koje su jedno od glavnih tematskih i fabularnih uporišta romana. O didaktičnosti promatranoga romana pisao je i Hranjec (2004) navodeći hlapićevski model gdje se maleno uzdiže na veliko upravo zahvaljujući vlastitoj mudrosti, hrabrosti te snažnoj volji.

Ivana Brlić-Mažuranić radnju romana preuzima iz riznice narodne povijesti te se u podvizima protagonista očituju osobine hrvatskoga čovjeka i „sudbinski tijekovi njegove historije“ (Težak i Crnković 2002: 277). U pismu Ivani Brlić-Mažuranić, nakon što je pročitao netom objavljeni roman, Ivan Bulić navodi da je pričao s Vladimirom Mažuranićem koji mu je rekao da se namjerio na čudo od čovjeka koji od roba postaje potkraljem u Indiji gdje će sagraditi utvrđeni grad i luku s brodovljem te biti veliki vladar. A sve to „iz ničesa, sve svojom vlastitom snagom, jakosti tijela i duha okretnosti, preduzimljivosti“ (Bulić 1938:

³ Vladimir Mažuranić 1925. je godine u Zborniku kralja Tomislava (str. 217-290., JAZU, Zagreb) objavio svoju raspravu *Melek „Jaša Dubrovčanin“ u Indiji god. 1480. – 1528. i njegovi prethodnici u Islamu prije deset stoljeća.*

1; prema: Brešić 2010: 453). Iz pisma je razvidno da je Vladimir Mažuranić bio očaran Jašinim vrlinama i sposobnostima, a upravo je njegovo oduševljenje tim likom bilo polazište i izvorište autoričina romana. Pripovjedna jezgra romana vidljiva je u izvještaju portugalskog povjesničara Joâoa de Barrosa koju je dogradio Vladimir Mažuranić te na temelju vlastitih zaključaka stvorio ime, osobine i životni put Jaše Dalmatina. Zanimanje i pobudu o pretakanju te hrvatske povijesne teme u narativni tekst Ivana Brlić-Mažuranić primila je u konačnici od Vladimira Nazora koji je u to vrijeme radio na redigiranju gimnazijskih čitanki (Brešić 2010: 453–483).

Autoričin roman sastoji se od dvaju dovršenih dijelova te jednog nedovršenog, *Zaključka*, koji obuhvaća razdoblje od 1478. do 1509. godine te više nalikuje na nacrt i buduću smjernicu za dovršetak romana. Deset mjeseci prije smrti Ivane Brlić-Mažuranić objavljen je njezin roman *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*, u izdanju Dvorske knjižare Vasić u Zagrebu u ediciji *Ilustrovane omladinske biblioteke*, urednika Veljka Stepanovića. *Ilustrovana omladinska biblioteka* bila je u to vrijeme najrenomiranija edicija Dvorske knjižare Vasić, a posebno je mjesto u tom elitnom nizu zauzimao autoričin roman *Jaša Dalmatin* (Brešić 2010). Izdanje je obuhvaćalo 28 crno-bijelih ilustracija Vladimira Mažuranića, omotnu ilustraciju Omera Mujadžića te ornamente Tomislava Krizmana. Izdanje je također obuhvaćalo i predgovor Ljubomira Marakovića (5. – 8. str.), prvi dio romana (9. – 148. str.), drugi dio romana (149. – 189. str.) te autoričin dodatak *Kratki tumač nekim stavkama Jaše Dalmatina* (191. – 205. str.) u kojemu se referirala na pojedinu stranicu u romanu, a koji je vrlo bitan za iščitavanje i razumijevanje romana. U tom kontekstu, zanimljiv je i predgovor Ljubomira Marakovića u kojemu piše da se „stare muke zaboravljaju, a ovaj neobični pogled na Istok pokazuje nam svijet koji nije ostao bez duboka traga u životu naših krajeva, a naročito u životu naših muslimana koji su s nama iste krvi“ (Brešić 2010: 473). Upravo je upečatljiva ta Marakovićeva misao jer ukazuje na *neobični pogled na Istok*, odnosno, začudnost prikaza odabrane teme, a što bi terminološki odgovaralo specifičnom tematskom izboru o kojemu piše Hranjec (2004: 11), koji se odnosi na treću razinu divergencije te drugi stupanj sklada. Autoričina je tema „začudna, nova“ (Hranjec 2004: 11) zbog načina tretmana islamske prošlosti. Kos-Lajtman (2012: 135) navodi da je „zanimljiv i romaneskni tretman tematike osmanlijske prošlosti koji svojom višedimenzionalnošću i izbjegavanjem isključivo negativnih konotacija prije svega ukazuje na svjetonazorno-idejni otklon od dominante ovjerene u hrvatskoj tradiciji“. Također,

i Majhut (2010: 39) navodi da je Ivana Brlić-Mažuranić učinila najradikalniji zaokret u stvaranju nove slike o islamu. Autorica donosi lik graditelja Jaše koji „hrabro brani kraljevstvo Gudžerat od kolonizatorskog nadiranja kršćanskih Portugalaca“. Pisavši o „snažnom epu Smrt Smail-age Čengijića“, Vinka Bulić navodi da kao „što kroz svih pet pjevanja te velebne pjesme izbija snaga volje, junački ponos i duboka čovječnost, istim tim ruhom zaodjenula je i unuka sve doživljaje svoga junaka“ (Bulić 1938: 3, u: Brešić 2010: 476). Stoga, osim kulturnopovijesne poveznice s epom *Smrt smail-age Čengića*, kao poveznica između tih dvaju književnih djela mogu se promatrati i vrijednosti protagonista („snaga volje, junački ponos, duboka čovječnost...“) jer Jaša Dalmatin svoj uspjeh ne čini destrukcijom, borbom i ubijanjem. On je pjesnik, vizionar i graditelj. U roman je snažno ugrađena dilema o problematici pronalaska i izbora „pravoga čovjeka“. Kao i u prvom romanu, *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, i u ovom romanu autorica pribjegava njoj vrlo važnoj tematici pobjede malenoga i sićušnoga naspram velikoga i moćnoga. Roman predstavlja izazov Jaše Dalmatina, njegove dileme „kako na uzburkanom povijesnom moru na kojemu nebrojene silnice ugrožavaju stabilnost i sigurnost zaštititi one koji su mu povjereni i one koji svoje nade polažu u njega“, a „Jaša Dalmatin na prvi problem odgovara vizijom iz svoje mladosti i na obalama Indijskog oceana gradi neosvojivi grad čiju sliku nosi iz svog djetinjstva – grad Dubrovnik!“ (Brešić 2010: 483). Tu duhovnu klicu, kako ju Brešić naziva, sličicu iz Jašina djetinjstva, graditelj Jaša pretvorit će u veliku snagu i prednost čime će osvajanje Portugalaca biti onemogućeno i zaustavljeno, a slika i ime slavnoga grada Dubrovnika bit će proneseni. Simbolika grada Dubrovnika, a kasnije indijskoga grada Diu, za Jašu predstavlja posebno mjesto nadahnuća i pamćenja. Mjesta pamćenja, prema Nori (2006), pripadaju dvama carstvima. Ona su istovremeno jednostavna i ambivalentna, prirodna i umjetna, neposredno ponuđena najosjetljivijem iskustvu, ali istodobno i plod vrlo apstraktne obrade. Ta su mjesta i materijalna, ali i simbolička i funkcionalna. Jedno potpuno materijalno mjesto može postati mjestom pamćenja samo ukoliko mu se dodijeli simbolička aura. Mjesto sa simboličkom austom za Jašu je Dubrovnik čija se slika, ali i simbolika, preslikava na Diu.

Odabirom tematike autorica ističe važnost poznavanja hrvatske nacionalne povijesti i njezine uloge u svijetu koja je i danas djelomično javnosti nepoznata. Autoričina ljubav prema domovini jedna je od glavnih odgojnih vrijednosti koja se determinira u romanu i jedno od glavnih uporišta romana. Da je tomu tako svjedoči i autoričino pismo ocu Vladimiru Mažuraniću od 18. studenoga

1927. u kojemu navodi da Vladimir Nazor redigira gimnazijske čitanke pa „bi on, da mu ja jedan komadić iz jednog Tvog rada / o odnosu Hrvata prema Islamu / napišem u djetском stilu i da uvrstimo sa oznakom ‘po Vladimiru Mažuraniću’. On bi želio, ako Ti je to pravo, da to bude nešto o graditelju džamije u Kairu. On naime u čitanki ima odsjek: ‘Naši živi’ pod kojim navadja sve pjesnike, učenjake, umjetnike etc. koji kod nas danas žive, pa mu i u toj rubrici fali graditelj. Isto tako mu graditelj fali i u odsjeku, ‘Naši mrtvi’, pa bi mu tu dobro došao naš drevni ‘neimar’ koji je zamislio onu divotu. [...] Ja sam uvjeren da neima važnije stvari nego da ovo sve dodje u gimnazijske čitanke, jer se samo u to doba može uhvatiti klica oduševljenja“ (Brlić-Mažuranić 2010: 456).

Odgojne vrijednosti

Klica oduševljenja o kojoj autorica piše odnosi se na utjecaj što ga narativni tekst može imati na pojedinca. Klica je sama po sebi nešto što se sadi, odnosno usađuje, ne bi li kasnije raslo i dalo ploda. Autorica je dakle svjesna utjecaja književnosti na odgoj i stoga ovakav odabir teme smatra važnim. No kako je već ranije naveo Maraković, nipošto se ne smije zanemariti njezin neobičan pogled na Istok.⁴ Tumačenje takvom pogledu odgovor bi mogla biti i postkolonijalna teorija prema kojoj je diskurs moći kao i orijentalizam, uvijek kontekstualiziran. Raspudić (2010: 19) navodi da Said, preuzimajući najpoznatiji Gramscijev pojam, ističe da postoji hegemonija europskih ideja o Orijentu koja stalno iznova opetuje europsku premoć nad orijentalnom zaostalosti i koja priječi mogućnosti drugačijega gledanja na to pitanje pa se u tom smislu književnost može promatrati kao polje na kojemu se odvijaju političke borbe i na kojemu se uočava djelovanje političke moći. Said, navodi isti autor, pokazuje kako su se stvarale i kasnije neprestano ponavljale jednolične slike koje Zapadna Europa i danas ima o Orijentu ponajprije kada je riječ o Bliskom Istoku, Arapima i islamu. On ustrajava na tome da su sve kulture hibridne i heterogene pa prema tome tako i međusobno povezane i međuovisne da se njihova individualnost ne

⁴ Primjerice, Brešić (2010: 462) navodi da je jedan dio duha Ivane Brlić-Mažuranić „poput žiroškopa uvijek okrenut Istoku. Za audijencije kod kraljice Marije, dok s bratom Želimirom Mažuranićem u biblioteci čeka da ih uvedu“ ona primjećuje da na „ogromnom stolu biblioteke leže prekrasna djela, većinom ilustriranih i to takvog velikog formata, kakvog zapravo još nisam vidila. Zabavili smo se nekom zbirkom slika u boji ‘les Sultans Ottomans’.“ Svoje impresije zabilježila je Ivana Brlić-Mažuranić u pismu kćeri Zdenki (Beograd, 18. studenoga 1934.) pri opisu audijencije kod jugoslavenske kraljice Marije nekoliko mjeseci nakon atentata na Aleksandra Karađorđevića.

može prikazati jedinstvenim ili pojednostavljeno ocrtanim opisom (Said 1999: 443; prema: Raspudić 2010; 20). Ivana Brlić-Mažuranić u *Jaši Dalmatinu* kao da polazi upravo od te teze. Za nju ne postoji isključivo jednostran stereotipni prikaz Orijenta pa baš kako piše Raspudić (2010) o prekojadranskom „poluo-rijentalizmu“, prilagođavajući termin kontekstu talijanske književnosti, riječ je o jednoj vrsti orijentalizma koji je nužno razmatrati vodeći pomno računa o specifičnom kontekstu, tako se i *Jaša Dalmatin* sam po sebi nameće kao roman u kojemu se presijeca nekoliko kulturnih paradigmi na prostorima gdje su se izmjenjivale brojne različite političke i vojne silnice.⁵ Naposljetku, već sam lik Jaše, lik graditelja, a ne isključivo ratnika, ne odgovara onovremenoj stereotipnoj predodžbi svojstvenoj za pripovjedne postupke pustolovnog romana. Također, kako navodi Brešić (2010: 479) i „tematski je roman sam po sebi iskorak, jer nudi neuobičajen pogled na našu prošlost u kojoj se osporava kliše prema kojemu je otomanska vlast isključivo iskorištavala pokoreni narod kao pasivan objekt dominacije; nudi se slika mogućnosti koje je onovremeno tursko društvo nudilo i našim ljudima. Tu je i niz neuobičajenih pogleda na stereotipno obrađivane teme poput harema i sl.“ Štoviše, prema Dukiću (2004: 4), u hrvatskoj su se povijesnoj epici uobličile četiri vrste Protivnika koje naziva Snažan Ratnik (Suparnik), Nasilnik, Vjerski neprijatelj i Osvajač. No Ivana Brlić-Mažuranić u svom se pisanju odmiče od ustaljenih stereotipizacija opisujući pritom Protivnika koji, ipak i unatoč, sužnju nudi i određene mogućnosti.

U romanu se u pojedinim segmentima ističe naprednost istočnoga društva (gradnja brodova, razvijena trgovina, napredna arhitektura, raskoš...) želeći pritom namjerno izbjeći isključivo negativne konotacije vezane uz pojam Istoka.

⁵ O mogućnostima takvih čitanja piše i Zvonimir Glavaš: „Tako primjerice Škvorc i Lujanović (2010: 38) pišu: ‘Ako govorimo o prostorima jugoistočne Europe kao o postkolonijalnim prostorima ‘zaostalim’ iza austrijske, talijanske, mađarske i turske vladavine, onda će se, svakako, problem ‘dislociranosti’ i skokovitosti identitetskih obrazaca javiti ovdje. [...] Isto tako će se prikazati i problem ‘prostora između’ u odnosu na youngovski koncept ‘bijelih mitologija’, odnosno čvrsto zadanih i stabilnih nacionalnih korpusa, koji uglavnom ne uvažavaju dodire s Drugima.’ Osim takve šire perspektive koja bi kao postkolonijalni prostor promatrala čitavu Jugoistočnu Europu, dovoljno bi zanimljivo bilo fokusirati se i na proučavanje stanja u, primjerice, nekim područjima Hrvatske ili u suvremenoj Bosni i Hercegovini. Riječ je o prostoru koji je doživio kolonijalne intervencije iz više centara moći, bio objekt oko kojeg su se ukrštavale njihove silnice, prostor kojeg obilježavaju hibridizacija, ispreplitanje kulturalnih paradigmi, izmještenost identiteta, prostor koji stoji na samom rubu imaginarnog Orijenta i Okcidenta i može otkriti puno o tome kako su ti koncepti na ovim područjima konstituirani“ (Glavaš 2012: 82). Naime, valja se podsjetiti i na to da Edward Said u svom djelu *Kultura i imperijalizam* ne razmatra otomanski imperijalizam.

Gradovi i prostori često su opisani kao raskošni, poput primjerice egzotičnoga sultanova dvora:

Deset velikih štrcaljki već je rano u zoru svršilo svoj posao. Ploče svečanostnog prostora: bijele, žute i plavkaste, bile su polivene i otsijevale su sada na jutarnjem suncu, a svježi miris naranče ishlapljivao se polako i pokrivao čitav prostor jedva vidljivom mirisnom maglicom. Voda kojom se svakog jutra polijevalo bila je namirisana svježim snopićima metvice i praškom narančine kore. Dah je zastajao od nečega velebnoga što je ležalo u tišini toga golemog raskošnog dvorišta i u skromnosti ovog blagog mirisa metvice. (Brlić-Mažuranić 2010: 343)

Međutim, autorica ne želi ni uljepšavati okružje u kojemu su se Jaša i ostali robovi našli pa tako opisuje i teške živote robova te specifičan položaj žene u islamu. Upečatljiv je autoričin opis žena koje uoči potresa bježe na ulicu no pri tom, bez obzira na sveopći metež, ne zaboravljaju staviti na glavu feredže:

[...] žene sa tek prebačenim feredžama, u lakim noćnim rukavima pod mantijama od teška sukna, pa robovi i sluge, te starješine i mlađarija.

No stega, odgoj, propisi, ponos, održali su, usprkos strave, i ovdje na širokim popločanim ulicama, svoju moć. [...] Dakako, većina strogih i nepopustljivih vjeroispovjednika Islama nije dopustila da se ni u času pogibelji raspe po ulicama njihova obitelj i njihove žene. (Brlić-Mažuranić 2010: 353-354)

Izbjegavanje stereotipizacije ogleda se i kroz odgojnu vrijednost odanosti i povjerenja. Portretirajući Portugalce, sultanove i Jašine neprijatelje, ne podliježe se stereotipnoj podjeli loš – dobar u kojoj bi sultanova vojska bila „dobra“, a portugalska „zla“.⁶ Portugalci, kršćani, opisani kao pravi odani ljudi, snažni i spremni (Brlić-Mažuranić 2010: 328) napadački nadiru prema Diu, dakle, namijenjena im je uloga napadača, dok je Jaši namijenjena uloga branitelja islamskoga carstva. Pišući o utjecaju osmanskoga osvajanja i vladanja na prostorima

⁶ Također, ni krvna osveta više nije svojstvena samo islamskom habitusu. Štoviše, Portugalac Almeida tako silno želi osvetiti smrt svoga sina. Nepomiren s tom nemogućnošću odlazi u Portugal: „Almeida otplovi put svoje domovine noseći u srcu ljutu ranu: neosvećenu smrt sina.“ Usp. Brlić-Mažuranić (2010: 432).

današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine autorica u romanu ne pribjegava povijesnom relativiziranju. Primjerice, pišući o slijepoj ženi Irini, navodi: „Nemirno i krvavo doba bijaše otkinulo Irinu od njene domovine koja je već preko sto godina bila podložena turskim sultanima. Teško su Bugari još uvijek snosili nemilne tjelesne i duševne povrede koje im je nanosila turska vlada,“ (Brlić-Mažuranić 2010: 360). Tako autorica piše o *podjarmljenom narodu, nesretnim Bugarima* u *tužno doba*. Ljubav prema rodnom zavičaju i domovini iskazuje se poukom posredovanom fabulom, ali i poukama posredovanim likovima Jaše, Mirjam i Viška te eksplicitnom autorovom poukom. Radnja romana počinje Jašinim sužanjstvom u Carigradu, 1470. godine, te se na početku navodi da je Jaša u tom „nečistom okolišu nosio u svojoj duši neizbrisivi čisti temelj: nosio je uspomenu na bijele sunčane prudove i na kršne dalmatinske obale“ (Brlić-Mažuranić 2010: 247).

Jašino je domoljublje neizbrisiv i čisti temelj njegove osobnosti koje će se protezati kroz cijelu radnju romana i koje će u konačnici utjecati na mnoge Jašine odluke. Jaša se želi izbaciti iz sužanjstva maštajući o bojnim uspjesima i slavi, a na retoričko pitanje kako bi „siromašak mladi sužanj mogao ma i sanjati ovako smione – nemoguće sne?“ autorica nudi odgovor eksplicitnom poukom: „Eto kako: sina i unuka dinarskih boraca, odgojenog uz pjesme slijepog guslara, mamila je prije svega bojna slava,“ (Brlić-Mažuranić 2010: 250). Eksplicitnom autorovom poukom koja ocrtava Jašin karakter iskazano je rodoljublje i domoljublje:

Njemu nijedna lomljava ne pomućuje jasne misli, on ne gubi s vida cilj i služi se svakim okretom sudbine da se tomu cilju približi. On je u taj čas naprosto Dalmatin – potomak onog drvenog naroda koji je uvijek morao da ima takvih, ma i bezimernih, vođa, ako je htio da se održi uz more na onom uskom lancu krši i planina. (Brlić-Mažuranić 2010: 426)

Kako se Jaša sjeća pjesama slijepoga guslara, jednako se tako sjeća i poslovice i narodnih vjerovanja iz djetinjstva koja kazuju da „utvare bježe čim znoj oblje kršteno čeljade“ pa tako mora biti „i ovdje u ovoj dalekoj, tuđoj pustinji, u ovom tuđem mraku, mora da tako bude!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 307). Nakon ishođenja slobode Jaša će pjevati „junačku zgodu sa dalmatinskog“ (Brlić-Mažuranić 2010: 391). U roman je umetnut i intertekst pjesme *Kada mi se Radosave vojvoda odiljaše*, jedne od najstarijih hrvatskih narodnih pjesama zabilježenih

melodijom, a koju u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* donosi Petar Hektorović. Intertekstualnošću i referiranjem na Radosavovo junaštvo koje Jaša pjeva na hrvatskom jeziku pripovjedač ocrtava Jašu i kao pjesnika. Njegovi ispjevani stihovi u padišaha će izmamiti suze koje će Jaša poštovati jer su ga „njegovi stariji naučili da poštuje pojavu ‘suza junačkijeh’“ (Brlić-Mažuranić 2010: 391). U mnogim prijelomnim trenutcima Jaša će posegnuti u riznicu narodnih poslovice što ih je naučio u svom starom kraju pa kada se njegova „pomisao do dna uzburka [...] nenadano se u njemu digne spomen na onu gorku hercegovačku koju bijaše toliko puta u djetinjstvu čuo. [...] – Medo nam oko kuće igra, a mi u kući maljem jedan na drugoga!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 409). Njegov sluga Dinko na zvuke hrvatskoga jezika *naćulit* će uši: „Arvacki govori, brižan!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 409). Jašino junaštvo iščitava se i opetovanim spominjanjima njegova porijekla od dinarskih predaka pa nakon što je porazio Arape pripovjedač navodi da bi na Jašu bili ponosni ljudi njegova kraja: „A da tamo, sa dalekog žala dalmatinskog, mogu da ga ugledaju u tom času, bilo knez, bilo kmet njegova rodnog sela, prekrstili bi se oni puni strahopočitanja [...]“ (Brlić-Mažuranić 2010: 309). I kada je trebao stupiti pred Mahmuda Begra, Jaša je ponosan, *prkosne odluke*, jer takvi bijahu i njegovi dinarski pretci. Domoljublje je iskazano i Mirjaminom čežnjom za rodnim zavičajem. Mirjam je kći bosanskoga bega dovedena iz Bosne. Godine 1465. događa se napad pobunjenog naroda u Bosni, a Mirjam nekim čudom preživi te ju spašava fra Anđelko. Pripovjedač Bosnu naziva *nesretnom*, a narod *uvijek buntovnim* čime se ukazuje na nesreću koju je turski osvajač donio na te prostore, ali i nepomirenost naroda s takvim stanjem (Brlić-Mažuranić 2010: 280). Lik djevojčice Mirjam također donosi odgojnu vrijednost domoljublja jer se dijalogom s dadiljom Fatimom otkriva što je u njezinu djetinjstvu *jezgra njezine tuge*: „– Oh! Fatimo! Fatimo! – brizne sada dijete u plač. – Fatimo! – i padne nice na sag – Ja bih željela da vidim gdje sam se rodila. Mnogo je bilo i ovo. Teško je djevojčica pronašla jezgru svoje tuge. Živjela ona već šest godina uz Aidu, a prvi puta danas uhvatila je čežnja za zavičajem [...]“ (Brlić-Mažuranić 2010: 279). Iako Fatima tješi dijete da se ni ne sjeća gdje se rodila, Mirjam čeznutljivo pripovijeda o rodnoj Bosni: „– Znam, znam! – zavapi mala. – Bila je stara drvena kula. Stajala je na brijegu, a do nje veliki orah. [...] Digne lice – zaplakano, užareno – spram Fatime: – Znaš li ti, Fatimo, što su šume?“ (Brlić-Mažuranić 2010: 282). Pripovjedač navodi i lokalitete, mjesta sjećanja, iz Mirjamina djetinjstva pa se tako u romanu spominju i rijeka Vrbas i polje Milodraž. Nakon snažnoga potresa u Carigradu, Mirjam ponovo mašta o rodnom zavičaju, štoviše, ni nakon tragedije potresa, ona ne može zaboraviti

na svoj rodni kraj. Mirjamino sanjanje o *širokim rodnim vidicima* vremenom će prerasti u „neodoljivu navalu žudnje za domom“ (Brlić-Mažuranić 2010: 370). Domoljublje je iskazano i poukom posredovanom likovima Bugara, braće blizana, Nauma i Danče, u čijim je „srcima ležala duboka i posve neugasiva ljubav za svoju domaju“ (Brlić-Mažuranić 2010: 369). Bugarskim natapanjem *boli i krvlju* pripovjedač referira na osmanlijsko osvajanje. Tom se povijesnom referencom također iščitava odgojna vrijednost domoljublja, jer i poput Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Bugarska doživljava sličan povijesni usud. Nadalje, kako bi se obranio od nasrtaja neprijatelja Jaša želi osigurati grad Diu po uzoru na Dubrovnik uvjeravajući sultana da i „malen grad može da odbije velike sile i da se održi slobodan. [...] I desno, i lijevo, i u zaleđu toga grada, sve je pripalo ovom ili onom neprijatelju. A utvrđen lučki grad u punoj snazi drži kroz stoljeća svoju slobodu, svoju upravu, svoju trgovinu. Drži ju svojom mudrošću – a i svojim utvrdama“, napominje Jaša (Brlić-Mažuranić 2010: 412). Autor intervenira u tekstu te eksplicitno navodi da je „Jaša Dalmatin dizao i dignuo na tisuću milja udaljenosti od Jadranskog mora novi Dubrovnik!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 413). I poukom posredovanom likom fra Anđelka Zvijezdovića i njegovim ishodaњem *Ahdname* od sultana Mehmeda iskazano je domoljublje kao odgojna vrijednost, jer osim što će povelja djelomično zaštititi vjeru kršćana u Bosni toliko dugo dok se narod bude pokoravao islamskim zakonima, odnosno šerijatu, fra Anđelko će povelju protumačiti i „kao prvi sunčani trak u strašnoj mucu Bosne“ (Brlić-Mažuranić 2010: 281). Jaša njeguje ljubav i prema materinskom jeziku što se očituje u razgovorima s njegovim supatnicima iz domovine: „Jaša je u večernje sate dolazio na portugalsku brodicu na kojoj je među ostalim mornarima bio i Viško, Dalmatin kao i Jaša. [...] dotle su oba Dalmatina, u ovoj dalekoj luci gdje su se vrzle želje i glasovi tolikih naroda, razgovarali svojim rodnim jezikom,“ (Brlić-Mažuranić 2010: 249). Autor eksplicitnom poukom intervenira kada je riječ o ljubavi prema vlastitom jeziku pa napominje da je u srcu svakoga sužnja ležala daleko trajnija i dublja moć, a to su ljubav prema zavičajju i materinskom jeziku: „Ove su se žudnje kao nevidljive tanke pukotine urezivale u tlo osmanlijskog carstva. Sezale su u taj čas od Saraja pa do Bosne [...]“ (Brlić-Mažuranić 2010: 284). A da Jaša nije zaboravio svoj jezik svjedoči i događaj između njega i Mirjam. Naime, izgubljen ugledavši djevojčicu usred bedema Saraja, Jaša će na hrvatskom jeziku uskliknuti *Bože!* na što će djevojčica uplašeno utvrditi da Jaša ne može biti *šejtan* jer zaziva Boga, i to još u *kaurskom jeziku*. Upitavši ga je li iz Bosne i na Jašin niječni odgovor, djevojčica će upitati zašto nije iz Bosne. Tim događajem između Jaše i Mirjam oslikava se sreća i ljepota susreta zemljaka ot-

kinutih od rodnog zavičaja. Gajenje ljubavi prema materinskom jeziku očituje se i u Jašinoj nevjerici kada čuje riječi vlastita jezika u dalekoj zemlji, a pripovjedač će ponovo iskoristiti priliku te podsjetiti na janjičare⁷ i *janjičarska pismena*:

Sanja li ovo Jaša? Ili je možda sve što se do sada zbivalo bio san? Varaju li ga sada uši, ili su ga do sada varale oči? Gdje je on? Što je ovo? Golemi Riza stoji uz prijestolje gudžeratskog sultana i čita glasno i jasno hrvatske riječi, hrvatske retke, hrvatsku poruku pobratima pobratimu. [...]

– Kakav je ovo jezik? – upita sultan [...]

– Bosanski [...]

– A kakova su ovo pismena? – upita sada Shimrata [...]

– Janjičarska pismena – odvrati Riza.

[...] Iz janjičarskih redova, iz daleke Turcije, prebjegao je buntovni Bosanac Riza i bijući se svijetom od nemila do nedraga, dopro čak do Indije [...]

Radosne i burne nade – ako i nejasne – digle se u Jaši na glas rodnog jezika. (Brlić-Mažuranić 2010: 350–351)

Opisujući Jašu i Rizu, pripovjedač navodi da su to momci iz „krajeva koji se za Indijce gube u bajoslovnim daljinama: sa obala Bosne i Vrbasa, sa grebenova Velebita, sa podnožja Šar-planine ili opet tamo Sedam Kaštela dalmatinskih. Danas im je slučaj donio da prvi put otkada čuvaju palače Mahmuda Begra čuju jasno i glasno zvuk svoga jezika [...]“. Ljubav prema materinskom jeziku iskazana je i posredstvom likova Nauma i Danče koji bi se poput Jaše i Mirjam često „zaželjeli zraka s planina i domaće riječi [...]“ (Brlić-Mažuranić 2010: 369). Jaša je navikao da u druženju s Naumom i Dančom u „časovima uzbuđenja čuje rodne zvukove“ (Brlić-Mažuranić 2010: 396). Naposljetku, roman završava

⁷ U opasci „– K strani 351“ autorica navodi da su turske čete janjičara ustrojene oko 1328. godine te da se u zauzetim krajevima, a poslije najviše u slavenskim zemljama Balkana, posebice Bosni, oduzimalo nasilno od naroda svako peto muško dijete. Tu se djecu, navodi autorica, davalo širom turskoga carstva u muslimanske seljačke kuće na odgoj, a djeca su već u ranom djetinjstvu morala naviknuti na sva stradanja, „na svaki napor, na svaku okrutnost i na krv. Kad je takav mladić odrastao za vojnu službu, uvrstilo ga se u janjičarsku vojsku. Divlja hrabrost i bojovnost janjičara i odviše je poznata u našoj povijesti“, navodi autorica, te nastavlja: „Poznate su krvave i krvavo ugušivane pobune janjičara. Tvrdoća i hrabrost ovih, nasilno odmetnutih, stradalaca i njihova prirodna i odgojena oštroumnost, učinila ih često opasnim za tursko prijestolje“, a nakon teških i okrutnih borbi, janjičarske su čete raspuštene 1826. godine, a ime je proketo. Usp. Brlić-Mažuranić (2010: 446).

preporukom narodnom pjevaču neka udesi „svoje gusle javorove“ i u „vijenac deseteraca savije život i djela Jaše Dalmatina, koji je ‘u Indiji, u zemlji dalekoj’ iznio primjer viteštva, snage i pravičnosti našeg naroda“ (Brlić-Mažuranić 2010: 435). Pripovjedač navodi da svjetska povijest dovodi Jašu u svezu s „najboljim ljudima njegova vremena“ pa stoga smatra da bi ga i naša narodna pjesma trebala junački opjevati s „našim prvim junacima“ – Kraljevićem Markom, Zrinovićem banom, tj. Nikolom Šubićem Zrinskim, i ostalim „svijetlim likovima naših vitezova“ (Brlić-Mažuranić 2010: 435), tj. kako navodi Zima (2001: 88), mladić Jaša svojim je osobinama i postupcima po autoričinu zamišljaju zavrijedio ući u narodnu predaju. Razlog su tome i njegove „karakteristike“. „Jaša je u romanu hrabar, poduzetan, strpljiv mudar, [...] odlučan, nepokolebljiv, izravan gdje je to potrebno, skroman gdje je to vrlina i slično“ (Zima 2001: 88).

U romanu je kao važna odgojna vrijednost iskazana vjera, ponajprije posredstvom Jašina lika u čiju je dušu „zasjela [...] duboko [...] stroga i neumoljiva bogomilska vjera koje je [...] u sužanjstvu među nevjernicima morao tajiti, no koja mu je svojim kratkim sažetim molitvama uvijek davala snage u nevolji, a upute u teškoćama sužanjskog života“ (Brlić-Mažuranić 2010: 247). Odgojem usađena kršćanska etika Jašin je svjetonazor i utjeha. Roman obiluje i razgranatim kršćanskim motivsko-tematskim sklopom, ali i povijesnim činjenicama i likovima događajno vezanim uz kršćanstvo. Primjerice, pripovjedač portretira lik fra Anđelka Zvijezdovića⁸ kao skromnoga svećenika koji se zauzima za svoj narod u Bosni iznoseći pred sultana Mehmeda Osvajača tegobe koje narod podnosi ne bi li ispovijedao svoju vjeru. Fra Anđelko će od sultana ishoditi *Ahdnamu*, tj. povelju o zaštiti svećenika i kršćanskoga puka Bosne. Pripovjedač u roman upisuje i stari narodni običaj tetoviranja Hrvata u Bosni kao znak pripadnosti kršćanstvu pa tako i Jaša kada ga nadglednik upita koju vjeru ispovijeda mora

⁸ Fra Anđeo (Anđelko) Zvizdović (Zvijezdović) – hrvatski kršćanski propovjednik (Vrhbosna, blizu današnjega Blažuja, 1420. – Fojnica, 7. lipnja 1498.). Slušajući propovijedi sv. Jakova Markijškoga, namjesnika bosanskih franjevaca i propovjednika protiv krivovjerja, stupio u franjevački red provincije Bosne Srebrene. Bio je poglavar bosanske kustodije (obuhvaćala sve franjevačke samostane pod osmanskom vlašću), a nakon smrti kralja Stjepana Tomaševića i svjetovni predstavnik bosanskoga naroda. Godine 1463. na Milodražkom polju nedaleko od Fojnice isposlovaao od sultana Mehmeda II. *Ahdnamu*, povelju koju su u posebnim prigodama izdavali islamski vladari, kojom su bosanski franjevci i katolički puk dobili zakonsko priznanje i sultanovu zaštitu. Zaslužan za opstanak autohtonoga kršćanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. *Franjevački martirologij* (*Martyrologium franciscanum*) ubraja ga među blaženike, a njegovi posmrtni ostatci položeni su pod pokrajnji oltar samostanske crkve u Fojnici. Usp. Anđeo Zvizdović. Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67556>. (12. 1. 2018.)

formalno odgovoriti islam, no u tom trenutku on „pritisnu lijevu ruku uz tijelo. Tamo, pod lijevim pazuhom, nosio je mladi sužanj modri, maleni križić, upisan iglom i biljevnom bojom pod kožu.“⁹ Jaša je ostao vjeran svojoj vjeri iako je da bi sačuvao vlastiti život javno morao ispovijedati islam. U roman se upisuju i povijesne činjenice iz bugarske nacionalne povijesti opisujući narodne običaje uoči Đurđevdana i zvonjavu manastirskih zvona na Rila planini čime se upućuje na zabranu ispovijedanja kršćanstva u Bugarskoj uoči osmanske okupacije.¹⁰ U kršćanski motivsko-tematski sklop pripadaju i blagdani (sveti Đurađ – Đurđevdan), vjerovanje u sudbinu koju je Bog namijenio svakom čovjeku („Sad što mi je suđeno!’ pomisli iznemogao Jaša. Prekrsti se i javi se tiho vođi“ (Brlić-Mažuranić 2010: 290); „[...] da dočekaju što Bog Balkanu šalje“ (Brlić-Mažuranić 2010: 373); „– Da ti kazujem što stoji pisano? Iz suhog naplavka čitaš na Đurđev danak kao iz knjige Božje“ (Brlić-Mažuranić 2010: 376), vjerovanje u Božju zaštitu i pomoć („Još iz djetinjstva bijaše Jaša upamtio narodno vjerovanje, da utvare bježe čim znoj oblije kršteno čeljade“ (Brlić-Mažuranić 2010: 307); „Hvalite Boga Velikoga, i vi i cijela zemlja, jer smo se održali“ (Brlić-Mažuranić 2010: 431), upućivanje na Boga („Bože pomози!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 304); bogobojaznost „[...] prekrstili bi se oni puni strahopočitanja i šapnuli bi: ‘Hvala Ti, veliki Bože! Svašta si Ti dao pod kapom nebeskom!’“ (Brlić-Mažuranić 2010: 309), simbol križa kao znak odanosti kršćanstvu („Tamo, pod lijevim pazuhom, nosio je mladi sužanj modri, maleni križić...“ (Brlić-Mažuranić 2010: 341) te molitva („Neka u te dane po volji crpe novu nadu na svom jedinom pravom

⁹ Brlić-Mažuranić (2010: 341). Nadalje, u opasci „– K strani 341“ Ivana Brlić-Mažuranić navodi: „Mali modri križ, koji je Jaši pod pazuhom upisan u kožu, odgovara tadanjim, a i današnjim običajima našega naroda. Ovo urisavanje raznih ureda pod kožu zove se ukoliko ‘bockati križ’, a vrši se u svim našim krajevima, pogotovo u Bosni među katoličkim pučanstvom. Začetak tome običaju valja tražiti upravo u razdoblju kad su Turci redom osvajali, i konačno posve osvojili, Bosnu. Bogumilstvo je tek izdahnuo, a katolička vjera još slabo ustaljena među bivšim Bogumilima. Stoga je tamo narod u velikom broju prelazio na muhamedansku vjeru. Katoličko svećenstvo, među ostalim svojim naporima da održi narod od odmetništva, poslužilo se i običajem tetoviranja. ‘Ubockanim križevima’ oteščavao se prelaz s kršćanske vjere na islam. Uklanjanje ‘ubockanog križa’ i ureda pod kožom spojeno je s velikim bolovima, a brazgotina koja ostaje značajna je. Tako se nije dao sasvim izbrisati trag bivšeg kršćanina, čime je neodlučnima bilo oteščano odmetništvo.“ Usp. Brlić-Mažuranić (2010: 444).

¹⁰ Brlić-Mažuranić (2010: 378). Ivana Brlić-Mažuranić u opasci „– K strani 375“ navodi da su manastirska zvona s Rila planine bila jedina u Bugarskoj tijekom mnogih godina koja su smjela zvoniti. Nakon što je Bugarska pokorena, turski je sultan darovao rijskom samostanu veliki komad planine oko samostana na koji Turci nisu smjeli dolaziti. Crkvena zvona toga samostana jedina su imala dopuštenje upotrebe dok je po cijeloj zemlji crkvena zvonjava bila zabranjena. Vjekovima su Bugari hodočastili na planinu kako bi barem jednom u životu čuli glas crkvenih zvona. Usp. Brlić-Mažuranić (2010: 449).

vrutku utjehe; na rodnoj pjesmi i na molitvi kojom su ga majke othranile“ (Brlić-Mažuranić 2010: 372). Ipak, Jaša je morao, makar deklarativno, odbaciti kršćanstvo kako bi se domogao slobode. Sloboda je svoj put mogla pronaći samo poštivanjem tuđih običaja u tuđoj zemlji stoga Jaša, iako odveden u sužanjstvo, poštuje vjerske običaje zemlje u koju je doveden: „Primivši hartiju, kleknu Jaša po propisu i takne čelom pločnik“ (Brlić-Mažuranić 2010: 387). Ili: „nazove glasno i ispravno sveti večernji pozdrav“ (Brlić-Mažuranić 2010: 341). Da nije poštovao običaje i narod čiji je identitet djelomično bio prisiljen preuzeti, Jaša ne bi dosegao položaj potkralja te se ne bi ostvario unutar islama, nikada ne bi bio u mogućnosti materijalizirati svoju viziju. Njegov dolazak do slobode, koja će se konačno dogoditi u Indiji, ima gotovo bajkovite elemente. Iako se romanom ističu mogućnosti što ih je islam donio, pripovjedač neupitno daje do znanja da je ishođenje slobode bilo rijetkost dana samo iznimnima i rijetkima kakav je bio Jaša koji se nikada nije htio pomiriti s ropstvom. Strašna težina ropstva mučila je Jašu: „Nevoljkost, bol i britki stid sve su jače pritiskivali dušu Jašinu. ‘Zašto treba da se ovako krijem ovdje? Zašto sam ti ovako jadan? Zašto sam ničiji?’“ (Brlić-Mažuranić 2010: 273). Uvidjevši da bi mogao oteti Jusufovu brodicu koja se našla u nevolji i njome otploviti u slobodu, Jaša razmišlja: „[...] – eto te, dosad sužnju Jaša, – gdje ploviš – ploviš! Ti slobodan! Ti, gospodar svoj, gospodar ove brodice!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 254). No Jašu će njegovo rasuđivanje odvratiti od takvog čina, iako će i dalje biti svjestan težine ropstva, tj. da „tuđin, pa još sužanj, nema što da očekuje na ulazu u novi kraj“ (Brlić-Mažuranić 2010: 323).

Ishoditi slobodu za Jašu je značilo prijeći niz prepreka i nevjerojatnih događaja čiji je ishod često ovisio i o sreći. Ipak, kako navodi i Protrka Štimec (2016), likovi Ivane Brlić-Mažuranić od početka do kraja teksta ostaju nepromijenjeni, dosljedni svom profilu iako prolaze kroz različita iskustva i iskušenja, oni potvrđuju svoju etičku kondicioniranost čiji je ishod konačno vidljiv u prestrukturiranju postojećeg svijeta. Tako su Jašina dobrota i mudrost ostali nepromijenjeni, upregnuti u samo jedan cilj – ishođenje slobode. Pripovjedač navodi da bi „svakoga dječaka Jašinog doba ovakova okolina, a u tako tužnim prilikama, mogla učiniti ili kukavicom ili zločincem“ (Brlić-Mažuranić 2010: 247). Međutim, Jaša, „mladić tolikih vrлина“ (Brlić-Mažuranić 2010: 394), neće postati ni kukavica ni zločinac. Dobrota Jašina ogleda se u njegovim postupcima činjenja dobra. Spašavajući Jusufovu brodicu Jaša ipak žrtvuje mogućnost vlastite slobode. Dobrota se očituje i likom Selima koji je bio dobar Jaši, iako je Jaša bio sužanj, te fra Anđelka koji spašava djevojčicu Mirjam nakon pobune naroda Bosne. Dobrota

se očituje i u promišljanjima mudraca Pantita koji se čudio „koliko može valjan čovjek svuda na zemlji da podnese nesreće, a da ne smalakše!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 328). Pitanje „valjanoga“ i „pravoga“ čovjeka jedna je od glavnih moralnih problematika djela. Autoričina preokupacija pitanjima morala i etičnosti interiorizirana je u narativni tekst. Koliko je medij književnosti njoj kao građanskoj osobi važan svjedoči i događaj iz njezina života kada je u Beogradu mladom kralju poklonila knjigu *Čudnovate zgodne šegrta Hlapića*.

Mladom kralju [...] daruje knjigu pustolovnih doživljaja kroz koje dobrota i snalažljivost glavnog lika dovode do zajedničkog iskupljenja, dok njegovoj mlađoj braći donosi zbirke koje osim ponešto zabave donose i poduku i pedagoške upute. Kraljici, znakovito, daruje priče u kojima se sama može prepoznati kao adresat i koje bi je u zahtjevnoj osobnoj i državničkoj ulozi mogle ohrabriti i potaknuti da ustraje u svojoj dužnosti koja joj je dana upravu u konkretnom povijesnom trenutku.¹¹

Razvidno je da je autorica vjerovala u književnost kao medij koji može ostvariti određene učinke na svoga čitatelja (adresata). Eksplicitnom poukom naglašava i zaključuje da je Jaša, uz bok s Kraljevićem Markom, Zrinskim i ostalim „svijetlim likovima naših vitezova“ pronio primjer „viteštva, snage i pravičnosti našeg naroda“ (Brlić-Mažuranić 2010: 435). Roman se postavlja i kao svojevrsni povijesni izazov čitateljima u kojemu posredstvom hrabrog Jašinog lika donosi, između ostaloga, pouku o poštenju, hrabrosti i pravednosti. Koliko je Jaša bio pravedan svjedoči i događaj spašavanja Ahmedova tovara od nasrtaja arapske bande. Budući da su razbojnici željeli oduzeti ono što im ne pripada („Trebalo spasiti tovar prosto zato, jer podlom Sirijcu i njegovoj drskoj družbi ne smije pripasti ono što nije određeno za pogane razbojničke šake“) (Brlić-Mažuranić 2010: 303). Jaša spašava tovara svog robovlasnika. Nadalje, kao što se i pitanje pronalaska „pravoga čovjeka“ tiče dobrote, tiče se i pravednosti pa Pantit govori Mahmudu Begru da „niti može vladar Portugala, a niti drugi koji vladar lako da sazna tko je pravi čovjek“ (Brlić-Mažuranić 2010: 331). Pravi bi čovjek bio onaj koji ne bi izdao svoga vladara. Pantit poučava sultana da tek siromah može naći čovjeka istinskih vrijednosti koji ga neće voljeti i smatrati prijateljem zbog

¹¹ Usp. Marina Protrka Štimec. Ivana Brlić-Mažuranić između dva kanona. *Le Monde diplomatique*, hrvatsko izdanje. URL: <https://lemondediplomatique.hr/ivana-brlic-mazuranic-između-dva-kanona/> (11. 1. 2018.)

njegova bogatstva nego čovječnosti jer je i „Rašid, kalif od Bagdada, hodao noću po ulicama grada, odjeven kao siromah ribar. Ovako je tražio da vidi i upozna prave potrebe i valjane ljude grada i pučanstva,“ (Brlić-Mažuranić 2010: 332). Mudrac Pantit savjetuje sultana da bude pravedan vladar jer „gospodar kad sije žitak, bira i vrijeme i radenike po vlastitom razboru, a kada požanje, on dijeli plod među svoju družinu: niti po sjetvi, niti po žetvi, nego po pravednosti,“ (Brlić-Mažuranić 2010: 335). Upravo će Pantit uvidjeti Jašinu pravednost jer „nikada i nigdje nije Pantit zamijetio da bi se Jaša poslužio bilo nevjerom, bilo podlošću, ili klevetom u svom poslovanju i u svom odnosu prema drugovima i prema starijima. Dizao se mladi Dalmatin po svom snažnom značaju i svom bistrom umu, a održavao se na svakom mjestu svojim poštenjem i pravednošću.“ (Brlić-Mažuranić 2010: 394–395). Jaša je, naposljetku, jedan od onih koji je u Indiji iznio primjer *pravičnosti našeg naroda*. Pravednost je iskazana i posredstvom lika Hadžija Osmana. Roman duboko problematizira pravednost te se postavlja pitanje zašto je Hadži Osman, tiha svjetiljka čovječanstva koja je svoju mudrost i pravednost krijepla iz knjiga, morao poginuti. Eksplicitnom autorovom poukom krizitiraju se nepravedni ljudi koji se lako i brzo odmeću od dobra i pravednosti do te mjere da će nevjerojatna dobrota i pravednost Hadžija Osmana vrlo brzo postati zaborav i tek za nekog vremena sumnjiva i malo vjerojatna priča:

I našlo se odmah na desetke vođa da određuju povratak. Kao stado bježali su čas prije i oni sa ostalima i slijedili pravog vodju bez ramišljanja, dok je pogibelj držala njihovu sitnu dušicu u bezumlju – a sada, nakon minule pogibli, svi su oni vodili natrag, da povećaju uzbunu, zaplete, pljačku i mržnju. [...] Sve će ovo kazivati da je Hadži Osman spasio brojne živote. A ipak će Hadži Osman u posve kratkom roku biti zaboravljen – ili će tek postati priča, nejasna priča carigradskog predgrađa. U ovaj tren još tamo dolje u mutnoj vodi svjedoči bijela poveza njegova fesa o istinitosti ove priče. No za nekoliko vremena pitat će se, ako se uopće bude pitalo: ‘Je li ovo pričanje istinito? Je li zaista živio ovako pravedan i svet čovjek, i je li zaista on jedini naišao na okrutnu smrt u času kad bijaše gomilu spasio od pogibije?’ (Brlić-Mažuranić 2010: 358)

Pitanje pravednosti očituje se i moralnim previranjima Mahmuda Begra kojemu se „pričinjalo da je svaka kazna neopravdana, da grijeh i grješnika treba

prepustiti vlastitoj kazni i da niko nema mogućnosti da bude sudija u pitanju: je li nešto grijeh i je li neko grješnik, jer niko ne vidi sve opstojnosti nekog čina“ (Brlić-Mažuranić 2010: 405). Mahmuda je Begra krasila mudrost pa će i njegov odabir za Jašu kao pomoćnika biti sasvim logičan. Sultan je o Jaši mislio da je „po umu posve vanredan čovjek“ (Brlić-Mažuranić 2010: 405). Jašinu će buduću poziciju vladara učvrstiti njegova mudrost. Prisjećajući se Dubrovnika Jaša dubrovački primjer želi preslikati na luku Diu kojom upravlja: „Jaša Dalmatin dizao je i dignuo na tisuću milja udaljenosti od Jadranskog mora novi Dubrovnik!“ (Brlić-Mažuranić 2010: 412), no Jaša je to učinio jer je Dubrovnik svoju slobodu, upravu i trgovinu držao „svojom mudrošću – a i svojim utvrdama“ (Brlić-Mažuranić 2010: 412). Uz Jašu, mudrost je iznimno krasila i Mehmeda II.: „[...] razborit, uvijek gospodar svojih požuda i prema tome svojih djelovanja. Najoštriji ispadi njegovi, najokrutnije njegove odluke – sve je bilo zrelo i promišljeno u ovog osvajača Carigrada [...]“ (Brlić-Mažuranić 2010: 271). Pripovjedač na više mjesta (Brlić-Mažuranić 2010: 280, 281) u romanu ističe njegovu mudrost čime se ukazuje na važnost tih vladarskih vrлина. Mudrost je iskazana i mnogobrojnim eksplicitnim autorovim poukama i u obliku kratkih izreka, primjerice:

Tko ne proda svoje grožđe dok je svijet željan grožđa, taj će slab pazar učiniti.

[...] bolja nam je stotina kavgi s onima koje poznajemo, nego jedno prijateljstvo s onima kojih ne poznajemo.

[...] dijete ...drijema na dnu svake velike duše.

(Brlić-Mažuranić 2010: 266, 327, 333)

Postupkom eksplicitne autorove pouke o Jašinoj urođenoj mudrosti također se portretira njegov lik: „Bilo je to ono čuvstvo dužnosti i odgovornosti, koje samo od sebe i bez obzira na povoljne ili nepovoljne okolnosti iskoči nenadano u svakom čovjeku, koji je rođen da vodi...“ (Brlić-Mažuranić 2010: 352). No pored urođene mudrosti, Jaša je uvelike težio obrazovanju. Kada sultan upita Jašu ima li kakvu želju, Jaša mu odgovara da je *slab na knjizi* te da želi naučiti čitati i pisati. Vremenom postaje čovjek *velikih razmjera*, a svojim će znanjem otklanjati opasnosti i učvrstiti državničku vlast: „Čovjeka ovako velikih razmjera teško je prosuditi, a još teže svrgnuti“ (Brlić-Mažuranić 2010: 406). Pored Jaše, odgojna je vrijednost obrazovanja iskazana i poukom posredovanom likom najmlađe sultanove kćeri Aide. Ne želeći učiti nove riječi, dadilja Hafiza ju opominje:

– Nemoj tako, čedo moje! Treba da naučiš! – Treba da naučim! Treba da naučim! Pa zar ne znam? [...] Aida je trebala da od najmanjih nogu nauči sveti jezik. I zaista bila ga je naučila. – Treba da naučim – usklikne djevojčica opet. [...] – Ali to je još daleko od kraja! Koliko ima riječi, milo moje, u našem jeziku! Nitko ne može da ih nauči sve; nitko nego muški. I to samo ako mu je Allah veliko čudo namijenio. (Brlić-Mažuranić 2010: 277–278)

Osim Aide, poukom posredovanom likom Hadžija Osmana također se detektira važnost obrazovanja. Naime, iako su u Hadžija Osmana bile svega dvije knjige, i to jedna „posve omašna i posve drevna arapska knjiga, ispunjena kratkim zasadima iz svih grana ljudskog znanja“, starac je sjedio nad njom duge sate „i mučio se gonetanjem izlizanih slova – iz nje je crpio veliko znanje i krijepio svoju mudrost i pravednost“ (Brlić-Mažuranić 2010: 365). Od druge Hadži Osmanove knjige sačuvano je samo nekoliko listova. Autorica sadržaj knjige naziva čudnovatim ispisima koji sadrže četiri reda ispisana crnom bojom, četiri crvenom, četiri zelenom te posljednja četiri narančastom, a nad svaka četiri retka stoji natpis pojedinog jezika, tj. arapski, perzijski, grčki i srpski jezik. Pripovjedač se referira na rukopisni *Rječnik arapski, perzijski, grčki i srpski* koji u članku *Značajni rukopisi u knjižnici Aja Sofije u Carigradu* donosi Alija Nametak (*Obzor*, 13. 11. 1936; usp. Brlić-Mažuranić 2010: 447), te autorica u svom kratkom tumaču „– K strani 365“ (Brlić-Mažuranić 2010: 447) donosi i prijepis jedne rečenice iz rječnika u četirima navedenim jezicima.

Odgojna vrijednost obrazovanja u svezi je s obiteljskim vrijednostima. Jaša je na svom životnom putu često posezao u riznicu narodnoga blaga kojem je bio poučen u ranom odgoju. U druženjima sa sultanom bio je odmjeren jer „bijaše čuo od oca u sjeni dalmatinskog zabata: malo govori, dok nisi uhvatio čudi starijega“ (Brlić-Mažuranić 2010: 389). Jaša će se često prisjećati onoga što su ga naučili *njegovi stariji* čime se pokazuje važnost obiteljskog odgoja (Brlić-Mažuranić 2010: 391). Obiteljske vrijednosti determiniraju se uglavnom pri svršetku romana kada je Jaša već odrastao čovjek koji vrijednost obitelji stavlja na prioritarno mjesto jednako kao i Mirjam koja ima samo jednu želju koju iznosi pred Boga, a to je da njezini sinovi dobiju snagu oca i pođu njegovim putem.

Naposlijetku, valja spomenuti i suosjećanje i nesebičnost iskazane poukom posredovanom likom Jusufa. Nesebičnost je u romanu postavljena i kao antagonizam škrtosti. Jusuf je bio stari trgovac poznat po škrtosti pa kada zapada u

nevolju sa svojim brodom, mornari se podsmjehuju i nitko mu ne želi pomoći. Sebičnost i škroost iskazane su i likom Sirijca Gjaneka koji prijevarom s Arapima napada Jašinu karavanu ne bi li oteo blago. Nasuprot razbojnicima i pohlepnom Gjaneku, pojavljuje se nesebični Hadži Osman koji će žrtvovati svoj život za spas drugih u potresu. Suosjećanje je iskazano i eksplicitnom autorovom poukom koja kaže da „pogled na živog čovjeka svraća našu pozornost na brige i boli drugih – i prekida nit vlastitih muka“ (Brlić-Mažuranić 2010: 408).

Zaključak

Roman Ivane Brlić-Mažuranić, *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*, u radu je promatran kao medij s performativnim učinkom u artikuliranju odgojnih vrijednosti koje je autorica interiorizirala u narativni tekst. Detekcijom pojedinih dijelova teksta iskazane su vrijednosti tipologizirane te ih je moguće hijerarhizirati u odgojni sustav vrijednosti prema važnosti pojedinačnih iskazanih vrijednosti: domoljublje/rodoljublje, vjera/pobožnost, sloboda, dobrota, pravednost, hrabrost, marljivost/radišnost/revnost, mudrost, obrazovanje, suosjećanje i nesebičnost, odanost/povjerenje, obiteljske vrijednosti te poštivanje tuđih običaja. No u romanu nedvojbeno preteže odgojna vrijednost domoljublja i rodoljublja te autoričina preokupacija povijesnom temom Hrvata i islama. Uz domoljublje i rodoljublje, visokopozicionirane odgojne vrijednosti jesu dobrota, vjera i pobožnost te marljivost, radišnost i revnost. Međutim, u *Jaši Dalmatinu* posebno se nameće pitanje važnosti slobode i pronalaska „pravoga čovjeka“. Sve determinirane odgojne vrijednosti *nematerijalne* su *vrijednosti*, univerzalne,¹² općeljudske moralne vrijednosti. Povijesnopustolovni roman *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata* obiluje odgojnim vrijednostima pa se može zaključiti da je djelo s potencijalnim pedagoško-didaktičkim utjecajem na čitatelja koje je u svom izričaju spojilo stvaralački sklad s izrazom i sadržajem, estetskim i etičkim. Jaša Dalmatin izgrađen je prvenstveno kao lik heroja graditelja i vizionara, ali i pjesnika te se nameće kao herojski tip čovjeka. No kako navodi Vujić (2016: 3), heroizma nema bez određenoga altruizma i bezinteresne brige za drugoga te dodaje da danas klasična edukacija i obrazovanje u kojima je figura heroja bila

¹² Opisujući vladarske osobine sultana Mahmuda Begra Zima (2001: 89) navodi „mudrost, odlučnost, poštenje“ ali i potisnutu nježnost, osobinu „koja ga najjasnije odvaja od ostalih epizodnih likova u romanu“. Likovi Jaše Dalmatina i Mahmuda Begra, navodi Zima opisujući epizodu Jašina pjevanja narodne pjesme Mahmudu Begru, najviše su se „približili individualnim osobama, osobama koje nisu beživotni likovi u romanu, nego imaju nešto od povijesne a i nepovijesne, univerzalne ljudske životnosti“.

prisutna u književnosti, povijesti i filozofiji više ne postoji. Kao razlog tomu Vujić navodi vladajuću oligarhiju kojoj ne odgovara obrazovanje slobodnih i odgovornih ljudi, građana patriota. Međutim, unatoč tomu nijedna ljudska zajednica nije lišena da u određenom povijesnom trenutku uspostavi i oživotvori heroja ili herojski model čovjeka. Naposljetku, zaključuje, „nestanak herojskog modela čovjeka, gubitak vjere u vlastite nacionalne snage, opći hedonizam i individualizam, prevlast ekonomije i osobnog blagostanja nad općim interesom, kult prava i negiranja obveza stvaraju povoljne uvjete za kulturno i civilizacijsko izumiranje“ (Vujić 2006: 3). Bez obzira na vremenski odmak romana čini se da je upravo toga bila svjesna i Ivana Brlić-Mažuranić kada je zaključno u romanu naredila neka *narodni pjevač udesi svoje gusle javorove te u vijenac deseteraca savije život i djela Jaše Dalmatina*. Iako vođen težnjom slobode, njezin je protagonist spojio vrijednost altruizma i bezinteresne brige za drugoga i stoga ne čudi što nam se poneke Jašine odluke mogu učiniti neshvatljivima. No upravo je to u prvome redu etička uvjetovanost Jašina lika, odnosno, likova Ivane Brlić-Mažuranić, od kojih, svaki za sebe, reflektira društvene silnice jednoga razdoblja, a da pritom nadilaze ustaljene stereotipe i predrasude.

Literatura

- Brešić, Vinko. 2010. Napomene uz kritičko izdanje. U: *Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić*. Vinko Brešić, ur. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske, 453–483.
- Brlić-Mažuranić, Ivana. 2010. Jaša Dalmatin: potkralj Gudžerata. U: *Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić*. Vinko Brešić, ur. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske, 247–451.
- Crnković, Milan i Težak, Dubravka. 2002. *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*. Zagreb: Znanje.
- Dukić, Davor. 2004. *Sultanova djeca* (Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja). Zadar: Thema.
- Glavaš, Zvonimir. 2012. Razgradnja Orijenta – razvoj i temeljni koncepti postkolonijalne teorije. *Essehist* 4/ 4, 75–82.
- Hranjec, Stjepan. 2004. *Dječji hrvatski klasici*. Zagreb: Školska knjiga.
- . 2005. Razine divergencije između modernosti i pouke u dječjoj književnosti. *Život i škola* 12/ 2, 7–15.
- Kos-Lajtman, Andrijana. 2012. Sustavna i kritička katalogizacija djela Ivane Brlić-Mažuranić. *Libri & Liberi – Časopis za istraživanje dječje književnosti i kulture/Journal of Research on Children's Literature and Culture*, 1/ 1, 133–135.
- Majhut, Berislav. 2010. Muslimanska tema i njezin razvoj u hrvatskom povijesnom romanu za djecu i mladež do 1945. *Nova Croatica* 4/ 4, 25–47.

- Nora, Pierre. 2006. Između pamćenja i historije. Problematika mjestâ. U: *Kultura pamćenja i historija*. Drago Roksandić, ur. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 23–43.
- Protrka Štimec, Marina. Ivana Brlić-Mažuranić između dva kanona. *Le Monde diplomatique*, hrvatsko izdanje. URL: <https://lemondediplomatique.hr/ivana-brlic-mazuranic-između-dva-kanona/> (11. 1. 2018.)
- Raspudić, Nino. 2010. *Jadranski (polu)orijentalizam. Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o.
- Vujić, Jure. 2016. Siget i kraj herojskog čovjeka. *Vijenac* XXIV/ 592, 3.
- Zima, Dubravka. 2001. *Ivana Brlić Mažuranić*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- . Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata. Baza bajki. URL: <http://baza.ivaninakucabajke.hr/hr/o-bajkama/ivana-brlic-mazuranic-knjizevnost/jasa-dalmatin-potkralj-gudzera-ta/> (11. 1. 2018.)
- Zvzdović, Anđeo. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67556>. (12. 1. 2018).

EDUCATIONAL VALUES IN THE NOVEL
JAŠA DALMATIN, THE VICEROY OF GUJARATI
BY IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ

Abstract

Antonija HULJEV

Faculty of Education

University of Osijek

Cara Hadrijana 10

31 000 Osijek, Croatia

antonijahuljev@yahoo.com

Ivana Brlić-Mažuranić (1874 – 1938), a Croatian children and youth authoress, entered the Croatian literary canon quite a long time ago. However, one may talk about the reception of her works mostly on the level of the novel *The Marvelous Adventures of Hlapić the Apprentice* and the fairy tale collection *Croatian Tales of Long Ago*. When it comes to the novel *Jaša Dalmatin, the Viceroy of Gujarati*, there is an almost complete absence of literary and critical reception. This novel is comprised of two completed and one incomplete part (*Conclusion*), which encompasses the period from 1478 to 1509, and resembles more a sketch and a guideline for the completion of a future novel. For an understanding of the novel, the authoress' addendum, *A Short Glossary of Certain Jaša Dalmatin's Terms*, is also important, and may be understood as a sort of subtext. The Croat, Jaša Dalmatin, an Ottoman slave, is a builder and visionary who erects on the shores of the Indian Ocean an unconquerable fortification based upon his own childhood image of his hometown, Dubrovnik. The character of Jaša Dalmatin, as well as the novel overall, have become a desirable identification model and an educational orientation. The paper provides an analysis, a typology, and a hierarchy of the fundamental human and educational values pursuant to the divergence levels between modernity and the moral education in children's literature.

Keywords: Ivana Brlić-Mažuranić, *Jaša Dalmatin, the Viceroy of Gujarati*, educational values, literature, moral